

A deviancia méltósága

A *deviatio* útról való letérést jelent: „de-via” értelmében. De milyen útról és hová való letérést? Továbbmegyek: ki határozza meg, hogy mi a helyes és helytelen irány? Folytatva: ki mondja meg, hogy mikor, melyik pillanatban történik meg a le- illetve eltérés a kiszabott úttól? A kérdéseket továbbfolytathatnánk, szinte vég nélkül. Ami nem is lenne véletlen, hisz a filozófia, akár Szókratészre, akár Heideggerre gondolunk: a kérdezés és nem a válaszadás tudománya.

Így tehát kérdéseket fogunk most feltenni, és a kérdések akkor érdekesek, ha nem a szokványosra utalnak, hanem új aspektust nyitnak. Például arról, hogy mi a jó és rossz? Mi a helyes és helytelen? És mi a normális, mi az abnormális? Jó vagy rossz deviánsnak lenni, bár a közvélekedés akként véli, hogy ez olyasvalami, amit kezelni kell. De kezelni kellett volna Hölderlint, Schubertet, Nietzsche-t, Klimtet, vagy éppen Vincent van Gogh-ot, vagy Modiglianit, pedig ők aztán igazán deviánsak, „útról letérők” voltak? Nos, itt vannak a kérdések, és máris úgy látszik, a szokványos válaszok itt mit sem érnek. Nézzük akkor inkább a nem szokványosokat.

I.

Ha a nem szokványos megközelítést akarunk, akkor mindig „jól jön” a 19. század legnagyobb hatású filozófusa, és egyben egyik legnagyobb deviánsa: Friedrich Nietzsche.

„Be ráuntam immár jóságomra és rosszasságomra! Szegénység mindez és szenny és szármalmas élvezet!” – írja¹¹⁰ Ami szerinte a normális létből hiányzik az nem más, mint az érzelem, a szenvedély, mely a

¹¹⁰Nietzsche: *Werke Bd.I.*, Leipzig: Kröner Verlag 1930. 295.o.

tehetetlenségétől eltelt világot közönyéből kimozdíthatná. A normális mindig az *átlagosnak* való megfelelést jelenti, a normális az, aki a *tömeg* elvárását ki tudja elégíteni, aszerint tud élni. Valóban ez a normális?

A normális nem szeg szabályokat, mindig az elvárást szolgálja ki, illedelmesen meghúzza magát a tömegben, nem szól, nem kérdez, véleményt is csak akkor alkot, ha már hallotta az éppen elfogadható magyarázatot, ilyenkor azt követi, lelkesen helyesel mindarra, ami éppen illő, de erősen helyteleníti a szokatlant, a nem odaillőt, s számára ez mindig az, amit a többség éppen annak nyilvánít. Ha ez a „jó” és „rossz” – mondja voltaképp Nietzsche – akkor ez végtelenül *unalmas*, ami pedig a legnagyobb rossz és támadás a tudás ellen, ahogy azt egy másik nagy deviáns, a dán Søren Kierkegaard írja. A normalitás embere sem azért nem bűnöz, mert olyan erényes, hanem azért, mert ahhoz is gyáva, hogy bűnt kövessen el. Szeretne bűnözni, csak a félelem visszatartja.

Egészen hasonló gondolatokat fogalmaz meg a szofista filozófia több mint kétezer évvel ezelőtt. Kalliklész mondja Platón szerint a következő szavakat, amelyekkel az emberi egyenlőtlenséget tényként kezelve, a törvényeknek az egyenlőség erőszakos fenntartására tett kísérletet szánalmas próbálkozásnak nevezi: „A gyöngé embereket és a *tömeget* tartom a törvények szerzőinek. (...) El akarják ijeszteni az erősebb s mindenben tehetősebb embereket, hogy ne törjenek többre, mint mások.” Majd így folytatja: „Ők maguk, mint hitványabbak, boldogan beérik az egyenlő mértékkel.”¹¹¹

A szofisták szerint tehát a tömeg a törvények alkotója, s mint ilyen, az mondja meg, hogy mi a normális, mi a deviáns, vagy éppen, hogy ki az idióta. Az ἰδιώτης az „önmaga” kifejezésből ered, és eredetileg a

¹¹¹ Platón: *Gorgiasz* 483.c-d.

közöségtől elkülönülőt jelentette. Vagyis az idiotész, az az idióta lenne, aki mer önmaga lenni, és nem hódol be a tömeg akarátának? Szembe megy azokkal, akik nem csupán beérik az unalmas egyhangúság közönyével, de igazán csak abban érzik jól magukat, mert ez a közeg nem vár el semmi többet tőlük, mint a neki való megfelelést, nem kell hát törni magukat, nem kell többre törekedniük, az ő perspektívájukból – és ez nem túl széles – az egész világ egyformának látszik.

Vegyünk hát egy új kiindulópontot. Talán valamivel jobban tudunk továbblépni, ha különbséget teszünk deviáns és deviáns, deviancia és deviancia között.

Álláspontom szerint kétféle deviancia létezik:

1.) *produktív deviancia*,

2.) *destruktív deviancia*.

Hogy mi az egyik, és mi a másik, azt egy másik aspektusból mutatható meg, visszautalva az idióta értelmére.

Hisz tudjuk, abban az értelemben is létezhet valamit alkotó örület, és olyan, amely nem hoz létre semmit, csak rombol, leginkább az embert önmagát. Az első is rombol, de közben létrehoz. Más az az örület, amely teremtető, létrehozó, és más az, amelyben szenvedve szűkül a lélek, vagy annak maradványa, a test tehetetlenül, a világról semmit nem tudva vegetál, minden szellemi világosság nélkül. A nagy deviánsok egyben nagy örültek is voltak, pontosabban azért voltak deviánsok, mert örültek voltak.

II.

Ebből az aspektusból az emberi szellem megértése vezet igazán közel az emberi személyiség megértéséhez, amelyhez egy harmadik 19. századi nagy gondolkodónak egy alig ismert munkáját hívjuk segítségül. Schelling előadásairól van szó, amelyet 1810-ben Stuttgartban tartott és kéziratban maradt ránk. Schelling szerint az emberi szellemnek

három része van, amelyben az egyik meghatározó elem a vágyakozás¹¹². Az elméhez kötődnek a legsötétebb emberi tulajdonságok, amelyek mint ilyenek, kívül is állnak mindenféle racionalitáson, amelyeknek a rációval történő összevetése nehezen lenne értelmezhető. A vágyakozásban mindig benne van a mélabú vagy a búskomorság.

Gondoljunk csak bele: hány deviáns szenved éppen a mélabúban! De még ez a mélabú is lehet produktív. Schelling írja: „a legnagyobb szellem is terméketlen marad kedély nélkül.”¹¹³

Az ún. magas szellem, amely saját állítása szerint képes elszakadni mindenféle „alantas vágytól”, minden földi hívságtól, emberi érzelemtől, és csak az absztrakció szentélyén áldoz, nem tud igazán termékenyítően hatni. Az érzés nélküli szellem ekként a terméketlen, a pusztán technikailag befolyásoló és nem a *teremtő* szellemet jelenti. Ám az is igaz, hogy a pusztá vágyakozásban megragadt lény soha nem válik igazán szabad, autonóm létezővé.

Az autonóm létezést a szellemmé vált ember jelenti, mert a szellem maga a személyes, az individuális az emberben.¹¹⁴ Az individualizáció révén beszélhetünk személyes létezőről, egyes egzisztenciáról, mivel a szellem ereje által válik az egyén személyiséggé. Nélküle az ember pusztá vegetatív lény marad, bizonyos értelemben maga is dologgá válik. Nem tud ugyanis *különbséget* tenni, és ezáltal magában egységet teremteni, nincs meg benne az az erő, amely erre képessé tenné. Személyesként létező csak az lehet, aki megtalálja önmagában a személyessé tevés alapfeltételét, melyre építve egy világot hódít meg magának.

¹¹³ Schelling: *Stuttgarter Privatvorlesungen*. in: Version inédite du texte des Ouvres, publiée, préfacée et annotée par Miklos Vető. Torino: Bottega D'Erasmus 1973..158.

¹¹⁴ S.W.I.7. 466.sk.o., G. 160.

Gondoljunk bele, talán ez mozgat számos bűnözőt is. Kiemelkedni az arctalanságból, a névtelenségből, s ha ezt teremő elmeként nem teheti, hát megpróbál más módon „kivételes” lenni. A vaktában lövöldöző, a tömeggyilkos, vagy egyszerűen az extrém fenyegető ekként „valakinek” érezheti magát a „senkik” között. És mintha a világ is ezt várná el. Ha nem teszed le a névjegyed, mint a hollywoodi színészek a járda cementjébe, senki maradsz.

Erről szól Platón meséje is a Lüid királyról. A mese elmondja, hogy Lüdia királya egykor pásztor volt az ország akkori uralkodójánál. Egyszer egy nagy felhőszakadás után egy szakadékban talált egy barlangot, abban egy óriás páncélos tetemet, akinek a kezéről legott lehúzott egy gyűrűt és magához vette. A gyűrűvel visszatért a pásztorokhoz és a tűznél ülve egyszer csak véletlenül befelé fordította a gyűrűt, mire láthatatlanná változott. Mikor erre rájött mit tett ez a derék pásztor? Elment a király elé, annak feleségét elcsábította, a király életére tört, megölte és ő lett a király. Nos, ezzel kapcsolatban hangzik el a kérdés: „Ha mármost két ilyen gyűrű volna, s az egyiket az igazságos, a másikat az igazságtalan ember húzná fel, minden valószínűség szerint alig akadna egyetlenegy olyan acélszilárd jellemű ember is, aki megmaradna az igazságosság mellett.”¹¹⁵

A bűnöző sem gondol mást, minthogy tette elkövetésekor nála van a gyűrű. Ám, ha mindig láthatatlan, soha nem fedik fel tettét, akkor viszont senki nem tudja meg, hogy micsoda nagyszerű ember ő. Ez az a sajátos kettősség, amely szétfeszíti a tettet: az elrejtőzés és a megmutatni vágyás kettőssége. Megmutatni, hogy ő nem megy ugyanazon az úton, mint a többiek, ő maga az útról való letérő.

¹¹⁵ Platón: *Állam* I. 360.b.

III.

De hogy különbséget tegyünk deviáns és deviáns, idióta és idióta között, nézzük Schelling mit mond erről. Látni fogjuk, hogy ő világos különbséget tesz *elmebaj* (Blödsinn) és *őrület* (Wahnsinn) között. Az első semmit nem hoz létre, legfeljebb destruktív lehet és önpusztító, a második viszont az én értelmezésemben produktív, esetenként alkotó.

Ki az igazán őrült vagy deviáns? A világ, mely a saját *normái* szerint *normális*, vagy aki ettől eltérő autonóm létezéséért a saját létét is kockára teszi? „Az értelem bázisa tehát az őrület. Ezért az őrület szükséges elem, amelynek azonban nem szabad előtérbe kerülnie, nem szabad aktualizálódnia. Amit mi értelemnek nevezünk (ha ez valóságos, élő-eleven, aktív értelem) az tulajdonképpen nem más, mint a *szabályozott őrület*.”¹¹⁶

A fentiekből is látható, hogy nem minden őrület, nem minden deviancia produktív. A *destruktív deviancia* éppen a „Böldsinn” (elmebaj) fogalmával körülírt állapotnak felel meg, míg a *produktív* a „Wahnsinn” (őrület) által reprezentált állapotnak.

A valóságos, aktív értelem így szabályozott őrület. Ha viszont az őrület valahol az élet „sava-borsa”, mert nélküle a világ száraz és rémületesen unalmas marad csupán, akkor a deviancia is az unalommal szemben az érdekest jeleníti meg. Az őrült minőségileg más, mint a normális, hiszen a normálist a norma teszi azzá, ami, márpedig a „norma” léte mindig mennyiségi, kvantitatív alapon áll. És mindig a normális határozza meg, ki vagy mi a deviáns, az őrült. A lüd király gyűrűje az ebből való kitérés végtelen illúziója.

¹¹⁶ S.W.I.7. 470.o.

Az örület ezért egyfajta belső erő, míg a szimpla elmebetegség nem az, mert az éppen destruktív devianciát fog jelenteni. Az örület a produktív devianciához kötött, az az embert cselekvésre, megnyilvánulásra, tágabb értelemben alkotásra készíti, sőt kényszeríti. Schelling pontosan tudja ezt, hiszen így fogalmaz: „Azok az emberek, akikben nincsen benne az örület, az üres, *terméketlen* értelem emberei.”¹¹⁷ Ha az értelem terméketlen, az azt jelenti, hogy nincs benne örület, azaz az örület hozza el a világba a teremtő alkotást, még akkor is, ha a normális számára deviáns, ahogy az egy Baudelaire vagy egy Egon Schiele. Ahogy maga a művészet vagy a filozófia sem más, mint sajátos skizofrénia.

A racionalitás, a normalitás tehát nem más, mint uralt, féken tartott és el-rendezett deviancia. Van tehát olyan helyzet, amikor az értelem már nem tud uralkodni a lényünk mélyén szunnyadó örület felett.

De a deviancia, ahogy arra utaltunk, a szabályok megbomlása révén nem minden esetben hozza a teremtő erőt (destruktív deviancia), legfeljebb pusztítóként lép elő. Mint a Michael Douglas által játszott személy a *Falling Down* című filmben. Főhőse, William Foster (Michael Douglas) épp ex-felesége kertvárosi házába igyekszik kislányuk születésnapjára, amikor a bedugult autósztrádán a forróságtól, a légyzümmögéstől és a kocsikban „rekedt” utasok látványától hirtelen előnti a méreg, és valóságosan „összeomlik”. Valaki, akinek elege lesz. Elege mindenből. Mert ha nem pontosan azt a csábító szendvicset kapja a gyorsétteremben, amit a képen lát, akkor elkezd lövöldözni. Ha drágábban adják a Coca-Colát, szétveri a boltot. De ez mind a destruktivitás körébe tartozik. Pusztít: önmaga körül és önmagában egyszerre.

¹¹⁷ S.W.I.7. 470.o.

A megbomlás azonban lehet alkotó. A 19. és a 20.század számos nagy művésze nem pusztán deviáns, maga a megtestesült deviancia. *Gustav Courbet* (francia festő) meghirdeti és gyakorolja is a társadalmon kívülélést. Megszabadulás a konvencióktól, a normális emberek szabályrendszerétől, a hagyományos etikai értékektől, a szociális kötöttségektől. „A világ keletkezése” című festménye, amely egyetlen hatalmas női vaginát ábrázol, és amelyet Khalil Bey egyiptomi diplomata megbízásából készített, aki aztán dolgozószobájában elzárva tartotta – de közben azért nézegette –, maga a botrány. De botrány *Nietzsche* Antikrisztusa is, ahogy *Artaud* „kegyetlen színháza” – és a sort még hosszan lehetne folytatni. De hogy a fent említettek tébolyuk következtében, sőt talán annak köszönhetően valamit létrehoztak, ami a kultúra szerves része lett, az tagadhatatlan.

Megbomlás és megbomlás között van tehát különbség. A „Blödsinn” nem azonos a „Wahnsinnel”. Az *elmebaj* nem ugyanaz, mint az *őrület*.

- Az első a megbomlott értelem, a destruktív deviancia alapja, míg
- a második a lélek szenvedélye, melyen az értelem nem képes többé uralkodni, és ami produktivitást hordoz.

Deviatio – útról letérés. Idióta – másoktól elkülönülés. A deviancia produktivitása adja annak méltóságát. Ebben van meg a teremtető alkotás, ebben nyilvánul meg a produktív deviancia. Vagy másképp fogalmazva ismételten: a deviancia méltósága. Az útról letérő, másoktól elkülönülő manifeszt látomását, amit a normálisok bambán bámulnak csupán.

Zoltán Gyenge: The Poise of Deviance

‘Deviatio’ means ‘to go off the road’, as in ‘de-via’. But what kind of road is it, and where is this “off”? Or shall we pursue this more and ask who is to determine the right and the wrong directions? Going even further: who is to pin down the time, the exact moment in which the leaving of the road or the straying happens? These questions could go on almost infinitely. This wouldn’t be arbitrary, as philosophy – whether we think of Socrates or Heidegger – is the science of asking and not the replying of questions.

All the while we can securely say that there is a connection between ‘deviance’ and ‘madness’, and by analysing these concepts I’ve come to the conclusion that there are two kinds of deviance indeed: productive and destructive. There can be creative, creating madness, and then there can be one that does not produce anything, it only devastate, mostly the man himself. The first one also has some destructive quality, but it calls something else to life instead. The madness that creates, establish is different from the one that barely vegetates in complete ignorance of the world, bereft of all intellectual light. The great deviants were also highly deranged, more accurately; they were deviants due to their madness.

The lecture presents the analysis of this approach, mainly relying on the difference between ‘Blödsinn’ and ‘Wahnsinn’, based on a work of F. W. J. von Schelling. With regards to this, the two forms of deviance can clearly be distinguished, in my opinion.